

Lite om trätjära

Staffan Claesson

Kolning är känt från början av järnåldern. Äldre "tjärfynd" är bland annat "Guldhøje Klappstole", daterad till cirka 1400–1200 f. Kr. Skeppsfynd, som Nydamskeppet, visar att man tidigt började behandla med tjära för att skydda och bevara rötkänsliga material. Vid tiden för de första kyrkobyggena i norden var redan tjärtekniken högt utvecklad, och man kan ju än i dag se resultaten av denna behandling på bland annat de norska stavkyrkorna som stått emot tidens tand i snart 1000 år. På ett medeltida varv var "Smörjaren", som arbetade med tjära, beck och talg, nummer tre i rangordning efter timmermannen och smeden.

Trätjära har sedan medeltiden under långa perioder varit Sveriges tredje största exportvara och under 1600-talet tidvis den största exportvaran, speciellt då det stora skeppsbyggeriet i Europa medförde en stor efterfrågan. Först mot slutet av 1800-talet minskar tjärans betydelse som exportvara, inte huvudsakligen på grund av

...mindre omsättning å världsmarknaden, utan derpå att öfriga järproducerande länder tillegnat sig bättre metoder som gifva en utmärkt vara...

Kåda, hartssyror, är trädets sätt att skydda sig och reparera skador. *Terpener* är trädets eget lösningsmedel till kådan – bland annat för att underlätta stigningen i trädstammen, men även för att påskynda oxidationen – förhartsningen – när kådan tränger ur stammen för att skydda mot svamp, alger och skadeinsekter.

Furustubbar

Den bästa råvaran till tjära är gamla furustubbar, brutna ur sandig, stenrik mark. I stubbarna anrikas kådan efter det att trädet fällts och kan efter 10–80 år, beroende på klimatzon, uppgå till en mycket stor andel av stubbens vikt. Dessutom förmultnar ytveden och enbart en kådrik kärna, *töre*, finns kvar. Efter det att törrestubbarna är brutna och veden kapad, kluven och torkad vidtar själva bränningen. Tjårdalen byggs vanligen upp som en kon av granslanor som täcks med näver och slutligen även med lerjord för att bli tät. I botten placeras "skon" där tjäran samlas för att när tjärtappen dras ur rinna i en ränna till tjärfaten. Nästa steg är att lägga in veden efter givna mönster i dalen och att klubba veden. När veden bildar en kulle av rätt storlek täcks den först med spinkved som tjänar till att få igång förbränningen. Efter detta täcks dalen med torv, mossa eller jord för att bli lagom lufttät.

Bränningen startas med att veden antänds vid kullens bas runt om dalen genom hål i täckningen. Förbränningen regleras sedan genom att öppna och stänga dessa lufthål samt att man klubbar dalen under tiden. Elden skall sprida sig jämt i det yttre skiktet till kullens topp för att sedan långsamt sprida sig nedåt, inåt i dalen. Tjärbrännaren måste hela tiden reglera lufttillförseln utifrån de tecken dalen ger ifrån sig i form av rökens färg, hastigheten och senare färgen och viskositeten på tjäran. Det är först när förbränningen nått in i dalen som tjäran visar sig, först i form av "pärman" (tjärvatten), för att snart övergå till den bästa rena ljusa tjäran. Mot slutet mörknar tjäran och blir trögflytande och beckartad.

"Vräkning"

Efterbehandlingen av tjäran bestod i "vräkning" och sortering av tjäran vilket utfördes vid "tjårhofen". En form av kontroll var att sticka ett blankt järn i tjårtunnan och med ledning av utseendet hos de olika delarna av tjäran bestämma kvalitén. Fin, ordinär och grov eller prima, sekundä och tertiär var använda klassificeringar.

Trätjära har haft stor medicinsk användning, både för invärtes och utvärtes bruk. Skriften *Tjåruwatns Läkande Kraft* av doktor Georg Berkley, biskop i Cloyne, som översattes till svenska 1744, ger många råd i ämnet. Än idag används trätjära som aktiv beståndsdel i hudsalvor och till veterinära ändamål brukas tjäran i ren form till sårbehandling och även som förebyggande "hudsalva".

Som slutord vill jag citera landets främste "tjårforskare" Hilding Bergström, som efter att ha ägnat ungefär ett halvt sekel åt studier av kolningsprodukter sammanfattar tjärans provning enligt följande:

För bedömning av kvaliteten på såväl trätjära som terpentinolja finnas ej några allmännare använda analysmetoder. Sålunda bedömes tjäran mest efter yttre egenskaper. Ett av tjårbrännare ofta använt prov består däri, att tjäran utstrykes på en hyvlad träyta, då tjärans färg, konsistens och torkningsförmåga kan iakttagas, liksom även om tjäran är fri från vatten eller ej.

Staffan Claesson är utbildad arkitekt och driver butiken Claessons Trätjära AB i Göteborg (www.claessons.com). Han är även verksam inom Båtdokgruppen, som bland annat utför kulturhistoriska dokumentationer av bruksbåtar